

הרב יצחק נריה

לחץ של מורה על תלמיד גם כשיש לשון הרע?

הקדמה

במאמר זה¹ מבקש אני לדון, בשאלה מעשית מאוד לכל העוסקים בחינוך, הן לגיל הרך, הן לבית הספר היסודי, ובוודאי בגילאי התיכון. והיא: בקשת מידע-במסגרת הצורך לחנך - של מורה מתלמיד.

"ידע הוא כוח" - אומר הפתגם העממי, אמירה זו נכונה בכל תחום בחיים, בוודאי כאשר המדובר הוא בעיסוק בחינוך. פעמים, נתקל המחנך בתופעות התנהגותיות חמורות, הדורשות טיפול מהיר ונחוש. למשל: נזקים ממונים משמעותיים, או עבירות חמורות בתחום שבו אדם למקום, והחשש הגדול המלווה את המחנך הוא, כיצד התנהגות כזו תשפיע על יתר תלמידיו?

המורה או המחנך העומד נדהם מול עצמת הנזק או חילול השם, הפץ בכל מאודו שדבר כזה לא ישנה. בשל כך, לפעמים הוא חוכך בדעתו שאין ברירה אלא להעניש בחומרה רבה את האחד שסרח, ובמקרים קיצוניים אף להוציאו מהמוסד החינוכי שהכתים בהתנהגותו המבישה. לפעמים אין רצון המורה "לזרוק את הבעיה" אלא לטפל בתלמיד בתוך המסגרת החינוכית בה הוא נמצא, טיפול הכרוך בענישה. אך עם כל רצונו הטוב לברר מי הוא ואיזה הוא? תלמידיו שותקים. וכך ניצב לו המורה מול 'חומה-בצורה' ואחידה ושתיקה-רועמת מצד התלמידים, אשר אינם מוכנים לשתף פעולה עם "האויב" - המורה, כדי לא לפגוע - לדעתם - חס ושלום בחבר בתלמיד.

במקרים כאלו, חושב לעצמו המורה כיצד יכול הוא ללחוץ על תלמידיו ולהשיג את המידע? אולי אם יאיים קצת או יפחיד תלמידים "מועדים" שיוודו הם, ואם לא, אז לפחות יספרו מי היה מעורב במעשה, וכך יודע לו מה היה. ואמנם בדידי הוא עובדא ומתוך כך החילותי לברר את ההלכה-למעשה.

1. מאמר זה היה למראה עיניו של אבי מורי הרב נחום נריה והגרי"א נבנצל.

א. מקור הדין

לכאורה ישנה תשובה מפורשת של הגר"מ פיינשטיין שאוסר את הדבר וזה לשונו:

"האם רשאי המלמד לומר לתלמידים שאם יודעין מי עשה את דבר הגנאי יודיע לו, הוא דבר מכוער לעשות כן, דזה יגרום שיקילו בלשון הרע, אף שהדמיון להא דאמר הקב"ה ליהושע וכי דילטור אני לך, בסנהדרין דף מג, לא דמי דהתם הרי יודע בעצמו ע"י הגורל ויקוים העונש, והכא אפשר שלא יודע שלכן אם היה זה לכוונת תוכחה לשמה משום שעייזו יענש וייטיבו דרכם היה שייך להתיר כדמצינו בערכין דף טז שאמר ריביע הרבה פעמים לקה עקיבא על ידי שהייתי קובל עליו לפני ר"ג בריבי, עיי"ש שהייתה זה תוכחה לשמה והוצרך שידע מזה ר"ג, וכן ודאי הוא גם עובדא דר"ה וחייא בר רב שאמר לשמואל שהיה בשביל שלהתוכחה הוצרך ששמואל ידע זה, אבל הא שייך זה כשמתעורר מעצמו לספר להרב כדי שיוכחו, ולא כשהרב יגזור על תלמידיו שיספרו לו אם יודעים דבר מגונה אף כשהתלמידים הם גדולי עולם, ואצלנו לא שייך להחשיב בכלל שהוא לשמה אף בגדולים וכ"ש שלא שייך זה בקטנים".²

דבריו הברורים לאסור מבוססים על כמה עקרונות:

- א. הלחץ של המורה, יגרום נזק חינוכי שיביא לכך שלעתיד, יקילו תלמידיו באיסור לשון-הרע.
- ב. אין בינינו מי שיודע להוכיח-לשמה וזה נאמר גם לגדולים, ומכאן, ק"ו לתלמידים שאינם מתכוונים לשמה.
- ג. אמנם אם מתעורר התלמיד מעצמו לספר לרב, היה מקום להתיר, אלא שספק אם אכן גם כשמתעורר בעצמו כוונתו ראויה. תשובה זו כנראה עוררה הדים, בין שומעי-לקחו ותופשי-התורה, ואנו מוצאים התייחסות נוספת מאוחרת יותר ובה הגר"מ פיינשטיין חוזר על הראשונות וביתר תוקף:

"ביאור מה שכתבתי שדבר מכוער הוא שהמלמד יאמר לתלמידיו שיגלו לו מי עשה דבר גנאי.
ראשית אתרץ מה שכתבתי בח"ב דיו"ד סימן ק"ג דדבר מכוער הוא

2. שו"ת "אגרות משה" חלק יו"ד ב סימן קג. ניתנה בתשכ"ז.

שהמלמד יאמר להתלמידים שאם יש מי שיודע מי עשה דבר הגנאי יודיע לו, וגורם שיקילו בלה"ר, שהוקשה לכתר"ה ודעימיה דהא הוא משום שהרב סובר שישפיע על התלמיד שלא יעשה עוד דבר הגנאי. וגם יתכן שאם התלמיד ידע שהרב יודע במעשיו ימנע מעשות יותר, ודימה להא שכתב הח"ח באיסורי לה"ר (כלל ד' סעיף ו') שמותר לספר לאנשים שדבריהם נשמעים לו כשיוכיחוהו. הנה כתבתי שם דהיתר לכוונת תוכחה לשמה, כעובדא דרבי יוחנן בן נורי בערכין טז, ע"ב, דאמר מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי שהייתי קובל עליו לפני רבן שמעון ברבי גמליאל, ורב הונא וחייא בר רב שם, שרב הונא סיפר בגנותו של חייא בר רב בפני שמואל, הוא שייך דווקא כשמתעורר מעצמו לספר להרב כדי שיוכיחו, אבל לא שהרב יגזור על תלמידיו שיספרו לו אם יודעים דבר מגונה על אחד.

ומצד החשש דאם לא יגלה ולא ידעו לעגשו אפשר לא יחשו מלעבור על דבר הגנאי, הרי כשמצווה להם לגלות הרי הוא כמיקל להו איסור לה"ר החמור מאוד. ולענין מניעת העבירה שעשה התלמיד הא יכול לבאר - אף בלא ידעו מי עשה שממילא לא יענש - חומר האיסור וגנאי הדבר. ואף אם בלא עונש לא יועיל בידיעת חומר האיסור, נמי לא שייך להתיר איסור לה"ר, דמאן מפיס להעדיף איסור אחד על חברו³.

אם נדקדק בדבריו מתמודד הגר"מ פיינשטיין בתשובתו השנייה, עם שתי טענות:

- א. אם ידע הרב על מעשה התלמיד הוא יוכל לחנך אותו.
- ב. אם ידע התלמיד שיודע רבו אודות מעלליו, ימנע בעתיד מלחטוא.

תגובתיו לטענות הן כדלקמן:

1. היכולת לחנך איננה תלויה ביכולת להעניש, או במילים אחרות יכול הרב להבהיר לתלמידיו את חומרת המעשה, גם בלי להעניש תלמיד מסוים, בלשון החברה לתפוס קרבן.
2. גם אם נטען כי בלא עונש לא תועיל אזהרה ורק אם יראו - את תגובת המורה - ייראו מפניו, מי אמר שעדיף לחטוא בלשון הרע מאשר לחנך את התלמיד שסרת, אולי עדיף לחנך את התלמיד וחבריו לשמירת הלשון בכל גודלה, התאפקותה, ותפארתה, גם אם עקב כך לא נדע את מי להעניש⁴.

3. שם סימן ל נכתבה בתשמ"א.

4. מעין שב ואל תעשה עדיף.

מבקש אני לבחון האם אכן "נפל היתרא בבירא" או שיש מקום לבחון את דברי הגר"מ פיינשטיין מעוד זוויות, ואולי במקרים מסוימים יהיה היתר ללחוץ על תלמידים כדי לחנך. אמנם מקובלנו אין משיבין את הארי לאחר מיתה⁵ יאך דברי תורה הם ועלינו חובה לבררם הלכה למעשה.

ב. העומק החינוכי

כבר מילתי אמורה שבדידי הוזה עובדא, ואמנם אחרי ראותי את דברי הגר"מ, חזרתי בי מכוונתי ללחוץ על התלמידים לגלות לי יד מי הייתה במעל, אך אז נבוכתי מה לעשות? נתן ה' עצה בליבי והחלטתי לחשוף את לבטי בפני התלמידים, קראתי לאותם התלמידים שהיה להם קשר לעניין, ואמרת להם בצורה נחרצת - עד כמה שאפשר להסביר עמדה נחרצת - שהדבר שנעשה על ידי אחד מהם חמור ביותר, והוספתי ולמדתי איתם את תשובת הגר"מ, ובסיומה הסברתי להם את מחויבותנו להלכה, על כן אני מנוע ללחוץ עליהם שיספרו מי עשה את הדבר, למרות שאני רוצה וצריך לדעת מי מעורב. כידוע, לכל דבר יש מחיר, אם מחיר השמירה על ההלכה, היא אי-ידעתי מי הוא זה שסרח הדבר כדאי, התוצאה הייתה שלטווח הקצר איני יודע עד היום, ומניח אני שגם לא אדע מי חטא אז. אבל אין לי ספק שאסיפת התלמידים כולם ודברי הגר"מ וההסברים שלי שיצאו מהלב, הטביעו חותם עמוק בנפשם של הרבה תלמידים - כך גם נוכחתי מדבריהם - אמנם אין ספק שדבריו של גדול אינם צריכים הסכמה, אך דבריו ש"מאן מפיס לך?" שנראים לנו מנותקים, התחוורו כבעלי עצמה לא פחות מהענשה, לכן בדיון החינוכי נוכחתי אל-נכון, שצדקו דבריו.

ג. מעשה חמור

האם יש מקום לחלק בין מעשה שובבות, וקונדסות, לבין עבירה חמורה? למשל: אם התלמידים עשו מעשה קונדס כלפי מורה ופגעו בכבודו, בהחלט ניתן להבהיר את חומרת המעשה, מבלי להעניש תלמיד ספציפי. אך מה תהיה ההלכה, כשאין מדובר במעשה שטותי כנגד המורה, אלא בהרמת יד חמורה, או באי שמירה על תורה ומצוות והשפעה רעה והרסנית על אחרים? נראה לי שדברי הגר"מ פיינשטיין אמורים במעשה קונדס וכדומה, אך במקרה והמעשה מוגדר "חמור", יש לדעת מקום להתיר ללחוץ על תלמיד. ואוכיח דברי:

5. בבלי גיטין פג, ע"ב.

ראשית-חכמה, טענתו של האג"מ היא שניתן, לחנך ולהבהיר את חומרת המעשה ללא ענישה של החוטא. אך במקרים חמורים זה לא עומד במבחן המציאות. למשל:

א. אם המעשה שנעשה טומן בחובו חשש סביר שאם לא ידעו מי 'התפוח-הרקובי' יתקלקלו אחרים, ולכן חייבים לטפל בו בעצמו, כי אם נסתפק רק בהבהרת החומרא של המעשה לא יהיה בזה פתרון לבעייה.

ב. במקרה שעל אירוע כזה מרחיקים לצמיתות מאותו המוסד⁶. במקרה השני גם ברור לכל שלא ניתן להבהיר את חומרת המעשה ללא ענישה, לכן היכולת לחנך, קשורה קשר הדוק עם הידיעה מי עשה זאת כדי להרחיקו, לכן יהיה מותר ללחוץ על התלמידים שיגלו למורה. אמנם במקרים בהם הטיפול הוא כזה שאינו כרוך בהרחקה, קרי, ראש המוסד אינו חושב להרחיק את התלמיד שסרח - יהיה אסור ללחוץ כי מוכח שהעונש אינו נצרך לשם ההסברה של חומרת המעשה.

אבל בכך בעצם נסתרה רק טענתו הראשונה בלבד של האג"מ - שניתן להסביר את חומרת המעשה ללא ענישה - אך עדיין לא התמודדנו עם טענתו השנייה של הגר"מ פינשטיין של 'מאן מפיס לן' ואולי עדיף כדבריו שלא לגרום לתלמידים לדבר לשון הרע, מאשר להעניש את התלמיד שסרח?

6. קבלה היא בידי מסבי זצ"ל, שכאשר יש חשש של פגיעה וקלקול אחרים, יש להוציא מהישיבה למרות הפגיעה בחור המוצא, כי זה חב לאחריו. לאחר זמן מצאתי בפת"ש וגם ה"אגרות משה" עצמו כותב (שוי"ת אגרות משה חלק י"ד ג סימן עא) "יעוד עיקר יש לידע שכל יתיאשו כשרואין שאיזה תלמיד אינו לומד כראוי ואף כשאינו מתנהג כראוי, כי אם אינו מקלקל את האחרים צריכים להחזיקו ולהתגלגל עמו דאולי יתחיל לשמוע ולהטיב דרכו, ובכל אופן השחייה איזה שנים בישיבה בקרב מורים יראי ה' ובקרב חברים המקשיבים למורים ודאי ישפיע גם עליו לכל הפחות במקצת גם על כל ימי חייו. ואל יתחשבו המורים עם קושי העבודה כשצריכים עם תלמידים שאין מקשיבים כראוי צריכים המורים לידע שעבודתם הוא מלאכת הקדש ואין זה כעבודת חול שהעבודה היא רק למשכירו בשביל שמשלם לו שלכן יש לו להתחשב איך היא עבודתו אם קלה אם כבדה אבל מלאכה זו היא להשייט שיש לו לעבוד באמונה לפי צורך התלמידים לא לפי התשלומין, וחוינן מהקרא דהשייט רוצה שנהיה עמלים בתורה ובמצות ואין לדמות קיום מצוה שבא בקלות כמי שנזדמן לו אתרוג וקנאו בלא טורח למי שטרח להשיג אתרוג וכדומה בכל מצוה ומצוה.

ולכן גם בלימוד עם התלמידים אם עמל ביותר הוא חיוב ומצוה דיליה ואף שמצד התשלומין לא היה לו לעמול כל כך אבל מצד חיוב דידיה להשייט אחרי שקבל עליו המשרה מחוייב הוא לעמול כפי יכולתו באמת. וידוע עובדא דרי פרידא שעמל לחסביר ארבע מאות זימני לתלמיד אחד ולא חס על זמנו ועל טרחתו וקבל שכר היותר גדול שהוא גם על שלא נתייאש וזה תלוי הרבה במדת הסבלנות שכל מורה צריך להשתדל על עצמו במדה זו ביותר. אבל אם התלמיד מקלקל את אחרים ודאי צריך לסלקו אבל צריך לדון זה בכובד ראש ובעיון רב כי הוא כדיני נפשות".

ניתן לדעתי לטעון, שבמקרים חמורים בהם למשל רוצה המוסד להוציא תלמיד משורותיו, מוכח שמעשה זה חמור יותר מלשון-הרע. וניתן היה לומר כך: הרי על לשון הרע לא מוצאים משיבה, ועל מעשה שכזה מרחיקים תלמיד לצמיתות, מוכח שהמעשה חמור מלשון הרע. אמנם יש מקום לטעון כנגד, אולי שיקול הדעת של המוסד וראשיו מוטעה, שהרי "אי אתה יודע מתן שכרן של מצוות". ומה שנראה להם קל אולי הוא חמור! ולכן אין להביא ראייה מהנהגת המוסד.

אך נראה לומר שגם ללא הסברא הנ"ל יש מקום להתיר גם מצד 'מאן מפסי לן' שהרי הסברא העומדת בבסיס טענת 'מאן מפסי לן' כך היא, מונחות על כך המאזניים שתי עבירות, האחת-שידול לאמירת לשון הרע, המתבטאת בדרישה לומר מי הוא התלמיד שסרח. השנייה - הצד החינוכי של הענשת התלמיד למען יראו ויראו וכדומה. ועל כגון דא יש מקום לטעון מי יודע מה עדיף? אמנם במקרים חמורים באמת סביר לטעון שבהסגרת התלמיד, אין כלל איסור לשון הרע, שהרי מחויבים הם התלמידים גם מצד גדרי לשון הרע לספר "מי עשה את הדבר הרע הזה" וזאת בהתבסס על דברי ה"חפץ חיים":

"וכל אלו הדינין שכתבנו הוא דווקא באיש, אשר מנהגו ודרכו להתחרט על חטאיו, אבל אם בחנת את דרכו, כי אין פחד אלקים לנגד עיניו ותמיד יתייצב על דרך לא טוב, כמו הפורק מעליו על מלכות שמים או שאינו נוהר מעברה אחת, אשר כל שער עמו יודעים שהיא עברה, דהיינו בין שאותה העברה, שהיא רוצה לגלות, עשה החוטא כמה פעמים במזיד או שעבר במזיד כמה פעמים עברה אחת המפרסמת לכל שהיא עברה, אם כן מוכח מנה שלא מחמת שגבר יצרו עליו עבר על דברי ה' כי אם בשרירות לבו הוא הולך, ואין פחד אלהים לנגד עיניו, לכן מותר להכלימו ולספר בגנותו בין בפניו ובין שלא בפניו.

ואם הוא יעשה מעשה או ידבר דבר, ויש לשפטו לצד הזכות ולצד החוב, צריך לשפטו לצד החוב, אחרי שנתחזק לרשע גמור בשאר עניניו, וכן אמרו רבותינו 'לא תונו איש את עמיתו, עם שאתך בתורה ובמצות, אל תונוהו בדברים, ואשר לא שת לבו לדבר ה', מותר להכלימו במעלליו ולהודיע תועבותיו ולשפך בו עליו.

ועוד אמרו, מפרסמין את החנפים מפני חילול ה', וכל שכן אם הוכיח אותו בזה ולא חזר, דמותר לפרסמו ולגלות על חטאיו בשער בת רבים ולשפוך בו עליו, עד שיחזור למוטב, וכמו שכתב הרמב"ם

בסוף פרק ו' מהלכות דעות (הלכה ח'), אך יש לזהר שלא לשכוח פרטים אחדים המצטרפים לזה, וכתבתים בבאר מים חיים⁷.

יוצא אם כן ברור להלכה ולמעשה, שכאשר המדובר הוא על מקרים תמורים הכרוכים פעמים רבות בהוצאה מהישיבה, על פי רוב קורה הדבר על יותר מאשר 'אינו נזהר מעבירה אחת' ויש מקום ללחוץ על תלמידים לספר מי היה מעורב, כמובן בהגבלות [המצוינות בהערה 6], אלא אם כן נהיה הוא פורק עול לגמרי ח"ו.

ד. עבירה חוזרת ונשנית

האם מחנך שנקט בשיטה המופיעה ב'אגרות משה', אך למרות הטפותיו התופעה חוזרת ונשנית, רשאי יהיה ללחוץ על תלמידיו שיגלו לו יד מי במעל? לכאורה יש מקום לטעון מתוך כך שהתופעה נשנית מוכח שאין די באזהרה כללית, אלא יש צורך להעניש את החוטא עצמו. מאידך הערתו השנייה של הרב פיינשטיין בעינה עומדת שהרי 'מאן מפיס לך' אם עדיף החינוך והענישה או עדיפה 'שמירת הלשון'. לכן נראה שאם אין המדובר בעבירה חמורה הנשנית, אין מקום להתיר ולצוות את התלמידים על אמירת לשון הרע, אמנם אם זה עבירה חמורה או אף 'מומרות' מסוימת - ברגל גאוה, לרמוס אחת מן המצוות יש מקום להתיר מהטעמים המצוינים לעיל⁸.

7. בכלל ד בכמה מקומות ובפרט בהלכה ז' חשוב לציין את הערות מתוך ה"באר מים חיים" שם: "פרטים אחדים. ואכתבם בקיצור כפי מה שעולה מהכלל י' דלקמן:
 - א) שהעוולות שעל ידן הוסכם בעיניו שהוא רשע, יראה אותן בעצמו ולא על ידי שמיעה מאחרים, אם לא שנתחזק בעיר לאיש רשע עבור השמועות הרעות שיוצאות עליו תמיד;
 - ב) אם הם אינן דברים פשוטים כל כך כאכילת דברים אסורים וכיוצא באלו, רק מצד שהוכיח אותנו, צריך שיתבונן היטב על פי דרכי התורה אם הוא באמת עון, ולא יחליט תיכף את העניין בדעתו.
 - ג) שלא יגדיל את העוולה יותר ממה שהיא.
 - ד) שיכוון לתועלת, דהיינו, כדי שיתרחקו בני אדם מדרך רשע כשישמעו שהבריות מגנות פועלי אוון, גם אולי הוא בעצמו ישוב על ידי זה מדרכיו הרעים כשישמע שהבריות מגנות אותו עבור זה, אבל לא יתכוין המספר להנות מהפגם שהוא נותן בו, ולא מצד שנאה שיש לו עליו, רק מצד האמת.
 - ה) שלא יטמין עצמו לגנותו בצנעא, ובפניו יחניף לו, רק כשיספר יספר בפרסום, אם לא שיש לו ממנו אימה שיש לאל ידו להרע עמו, או מפני חשש מחלוקת מותר לגנותו בצנעא בפני כל אחד ואחד, והכל יתכוין לשם שמים כדי להשניאו שלא ילמדו ממעשיו. ולענין אם צריך להוכיחו ע"י לקמן בכלל י' ב"באר מים חיים" סק"ל:

וכל אלו הפרטים שהצרכנו לא איירינן בפורק עול מלכות שמים מעליו לגמרי חס ושלום, רק דאינו נזהר מעבירה אחת שמפורסמת בישראל לאיסור וכנ"ל:
8. עיין בסוף הערה 5.

ה. כשהנפגע מגיע לבקש סעד

קורה שמגיע תלמיד לרבו ומתלונן על עוול שנעשה לו ע"י אחד מחבריו, או על ידי אחד מאנשי הצוות החינוכי האם במקרים מעין אלו יהיה מותר לו לחשוף את זהותו של המציק? מקרה זה נפוץ מאוד, אם בנוקי ממון, ואם בהוצאת דיבה והעלבות, הקרבן בא אל ה' ידמות החינוכית' עליה הוא סומך, על פי רוב כאשר כלו כל הקיצין, ומשיח את לבו לפניו על אשר אירע, ועל אשר הוא מרגיש⁹. קורה והתלמיד מקפיד על איסור לשון הרע והוא מספר מה שהיה, בלי לחשוף את הזהויות של הדמויות המעורבות. האם כדי לסייע לו יהיה מותר לומר לו: ספר נא, יד מי במעל? דומה שבכגון דא יש לחלק בין שני אופנים:

האחד - בו מרגיש המחנך שללא ידיעה ברורה מי עשה את הפשע לא יוכל להגן על הקרבן, או שחושש הוא שמא מעשים כאלו יעשו גם לאחרים אם הנגע לא יוסר, ואז יהיה מותר, לבקש, שיגלה לו מי פגע בו.

השני - במקרה בו ניתן לטפל בתופעה לדעת המחנך, בלא לחשוף את הזהויות של הדמויות. למשל: להרגיע ולומר שאין זה גרוע כפי שהוא חושב, או לכנס את מסגרת התלמידים ולומר להם כך וכך נעשה איני יודע על ידי מי, כי החבר אותו ביזיתם - דרך משל - מקפיד מאוד על הלכות לשון הרע, ואז יהיה אסור ללחוץ על התלמיד לגלות. יוצא אם כן שהכול תלוי בהבנת המחנך את המצב הנתון, ודרכי הטיפול הנדרשות מהגדרת המצב. דברים אלו אינם חידוש שלי אלא כבר כתובים מפורש בחפץ חיים¹⁰.

יואף על פי כן נראה לי, דאם הוא משער, שעל ידי זה, שיספר לאנשים, האיד שפלוני עשה לו עוולה בעניין ממון וכיוצא בזה, תוכל לבוא לו מזה תועלת על להבא, כגון, שיספר לאנשים, שדבריהן נשמעין לו, אם יוכיחוהו על זה, ואולי על ידי זה ישיב לו הגולה וההזק וכיוצא בזה, מתר לו לספר להם ולבקש מאתם, שיסיעוהו בזה.

ולפעמים יצא תועלת על להבא מהסיפור, אפילו שלא בעניין ממון, (דהינו ענין צער ובשת ואונאת דברים וכיוצא בזה), כגון, אם נודע לו בברור, איד שפלוני רוצה לחרפו ולגדפו על דבר פלוני ופלוגי, אם יספר זה לאנשים חשובים או לקרוביו של פלוני, ויעריך לפניהם את אמיתת העניין, ויראו בעצמם שהדין עמו, אפשר שימנעוהו מזה, או אפילו הוא דבר, שכבר עבר, שכבר חרף אותו, אך שהוא משער, שאם לא יספר הדבר לקרוביו, או לאנשים

9. אני מודגיש את ההבדל, בין מה שהיה באמת, לבין מה שהקרבן מרגיש שהיה.
10. הלכות אסורי לשון הרע - כלל י, הלכה יג.

חשובים, כדי שימנעוהו מזה, יבוא עוד לחרפו ולגדפו בכל אלו האופנים וכיוצא בזה, מותר לספר הדבר לבני אדם, אף שעל ידי הסיפור יתבזה חברו לפני השומעים, כיוון דאין כוונת המספר לזה, רק הוא רוצה לשמור את עצמו, שלא יהיה לו ממנו נזק בעניין ממון או צער וביוש¹¹.

11. יד. אך מה מאוד צריך להזהר בהיתר הזה, שלא יחסרו בו כל הפרטים הנייל בתחלת הסימן, כי אם לא יזהר בשמירה יתרה, בקל יוכל להלכד בפח היצר ולהיות מבעלי לשון הרע דאורייתא על ידי ההתר הנייל. ומטעם זה אחזור בכאן בפירוש כל הפרטים הנייל ובמעט נופך, כללן של דברים בקיצור כך הוא: אחר שידע, שחברו לא שב עדיין מהעניין ההוא הנייל, והוא מכוון לתועלת, כאשר ביארנו, מותר לספר, אך באופן שלא יחסרו אלו הפרטים. פרט הראשון: שיראה זה הדבר בעצמו, ולא על ידי שמיעה מאחרים, שהגם שבאמת היה לו הזק בעניינו, מי יודע, אם הוא המזיקו.

פרט השני: לזהר מאוד, שלא להחליט תיכף, שדבר זה הוא בכלל גול והיזק ואונאת דברים ובושת וכיוצא בזה, רק יתבונן היטב מתחילה על פי דרכי התורה, אם הדין עמו, והשכנגדו הוא הגולן והמזיק והמבייש וכיוצא בזה, וכמעט פרט זה קשה לצייר מן הכל, כי אין אדם רואה חוב לעצמו, וכל דרך איש ישר בענינו, ואם ישל בזה ממילא הוא בכלל מוציא שם רע, אשר הוא חמור מאסור לשון הרע.

פרט השלישי: שאם הוא משער, שאפשר שאם יתווכח עמו בעצמו, יהיה לתועלת, צריך הוא לדבר עמו, קדם שיפרסם הדבר לאנשים.

פרט הרביעי: ביותר יזהר, על כל פנים שיהיה כל הסיפור אמת, בלי תערובת שקר, ושלא לגזם העניין יותר ממה שהוא, דהינו, שלא לחסר בסיפור שום פרט קטן, שהוא מבין שדבר זה הוא צד זכות של חברו, אף שבאמת אין הדבר הזה מועיל להצדיק את חברו, אבל על כל פנים, אם ידעו השומעים צד זכות זה, לא יתגנה כל כך בפניהם, וכשהוא יחסר דבר זה, יתגנה מאוד לפני השומעים - אסור גדול הוא לחסר פרט זה. כלל הדבר, שלא יגדיל העולה יותר ממה שהיא, דאם לא כן, הרי הוא בכלל מספר לשון הרע ועובר על כמה אסורין הכתובין למעלה בפתחה, עיין שם.

פרט החמישי: שיכוון לתועלת, והוא העיקר, שעליו טובב כל ההיתר הזה, כתבנוהו בסעיף יג. [הגה"ה - ואפשר דהוא הדין **אם כוונתו בסיפורו להפיג את דאגתו מלבו**, הוי כמכון לתועלת על להבא.

פרט השישי: אם הוא יכול לסבב את התועלת הזו בעצה אחרת, שלא יצטרך לספר עליו, אזי בכל גווני (בכל האפנים) אסור לספר, ואפלו אם הוא מוכרח לספר את המעשה, אך הוא יכול להקטין את העולה, שלא יתגנה כל כך בפני השומעים, והתועלת הזו, אשר הוא מקווה, שיצא על ידי סיפורו, לא יבצר מחמת זה, מצוה היא שיקטין, ולא יגלה כל קלונו לפני השומעים, כיוון שבלאו הכי (שבלא זה) גם כן יצא לו התועלת.

פרט השביעי: שלא יסבב לו הזק על ידי סיפורו יותר מכפי הדין, שהיה יוצא, אלו העידו עליו באופן זה בבית דין.

ו. נזק ממוני

אחת הבעיות הקשות לטיפול ולחנוך, בייחוד בישיבות עם פנימייה, אבל לא רק בהן, היא תופעת הנזקים לרכוש המוסד החינוכי, או נזקים בין התלמידים לבין עצמם. החל בדיני פרוטה-קשקושים על הקירות, על תיקים וכדומה, עד לנזקים באלפי שקלים, כמו שבירת רכוש יקר כמוזגנים, מחשבים, מכשירי טלפון סלולארי, וכדומה. בנדון כזה השקול אינו רק חינוך והרתעה אלא יש כאן שאלה ממונית של תשלום נזקים, האם כדי להשיב ממון לבעליו, יהיה מותר לדרוש מהתלמידים לגלות מי הזיק?

דומה שגם לתחום שכזה לא התכוון "האגרות משה" שהרי הלכה פסוקה היא ב"חפץ חיים":

"אם אחד ראה אדם, שעשה עוולה לחברו, כגון שגולו או עשקו או הויקו, בין אם הגזול והנוק יודעים מזה או לא. או שבישו, או שצערו והונה אותו בדברים. ונדע לו בבירור, שלא השיב לו את הגזלה ולא שלם לו את נזקו ולא ביקש פניו להעביר לו על עוונתו, אפילו ראה דבר זה ביחידי, יכול לספר הדברים לבני אדם כדי לעזור לאשר אשם לו ולגנות המעשים הרעים בפני הבריות, אך יזהר, שלא יחסרו אלו השבעה פרטים, שנבארם בסמוך"¹².

דברי ה"חפץ חיים" ברורים, כל עוד התלמיד מדבר בכפוף לאותם שבעת התנאים המפורסמים [עיין הערה 10], יהיה מותר לו לומר מי פגע בו או בחברו, באזני זה שיכול להושיט לו סעד. וכאן מקום איתי להדגיש שגם מהבחינה החינוכית לו ילמד המורה את תלמידיו, את שבעת התנאים ולאחר מכן את ההלכה, ויפנה אל השכל הישר שלהם, לא נראה לי ש"נפיק חורבה מיניה" או אפי' זלזול בהלכות לשון הרע.

12. הלכות אסורי לשון הרע - כלל י, הלכה א'.

סיכום

דומה שלא נפל "היתרא בבירא", ויש לבחון כל מקרה לגופו לפני שמחליטים שאין ללחוץ על התלמידים כי יש בזה פגיעה וחשש לשון - הרע, ויש להיזהר מאוד בזה כדי שלא ניפול באחד ממכמונות היצר. וזה לשון קודשו של מרן ה"חפץ חיים" בהקדמה:

"ואם רואה היצר הרע, שבאלו עניינים לא ינצח לאדם, הוא מרמה אותו בהפך, שמחמיר עליו כל כך בענין לשון הרע, עד שמראה לו שהכל נכנס בכלל לשון הרע, ואם כן אי אפשר לחיות חיי תבל בענין זה אם לא שיפרש לגמרי מענייני העולם, והוא כעין דיבת הנחש הערום שאמר (בראשית ג', א), 'אף כי אמר אלקים לא תאכלו מכל עץ הגן'".

יצילנו הי' משגיאות, ויראנו מתורתנו נפלאות.